

محمدحسن، جواهر الکلام، به کوشش قوجانی، تهران، ۱۳۹۴ق؛ طبری، تاریخ طوسی، محمد، تهذیب الاحکام، بیروت، ۱۴۱۳ق/۱۹۹۲م؛ همو، الخلاف، قم، ۱۴۰۷ق؛ عثمان، حسنی شیخ، حق التلاوة، عمان، ۲۰۰۲م؛ علامة حلی، حسن، تذکرة الفقهاء، تهران، ۱۳۷۹ق؛ همو، قواعد الاحکام، قم، ۱۴۱۳ق؛ قاموس کاسانی، ابوبکر، بدائع الصنائع، کویت، ۱۴۰۹ق/۱۹۸۹م؛ مالک بن انس، الموطأ، به کوشش محمد فؤاد عبدالباقی، بیروت، ۱۴۰۶ق؛ مسلم بن حجاج، الصحيح، به کوشش محمدفؤاد و عبدالباقی، قاهره، ۱۹۵۵م؛ ملیباری، زین الدین، فتح المعین، بیروت، ۱۴۱۸ق/۱۹۹۸م؛ نووی، یحیی، الاذکار، استانبول، ۱۴۰۶ق/۱۹۸۶م؛ همو، شرح علی صحیح مسلم، بیروت، ۱۳۹۲ق؛ همو، المجموع، به کوشش محمود مطرحی، بیروت، ۱۴۱۷ق/۱۹۶۶م؛ فاطمه مجاهدی

تُرْبَت، خاک اطراف مرقد پیامبر اکرم (ص) و آرامگاه امامان و امامزادگان، به ویژه خاک کربلا، قتلگاه امام حسین (ع) که نزد شیعیان حرمت و قداست ویژه‌ای دارد.

تربت در لغت به معنای خاک، هر خاک مقدس و مطهر، خاک کربلا، خاک شفا دهنده بیماریها و دردها (غیاث‌اللغات، ۲۰۰؛ آنندراج، ۱۰۶۵/۲؛ داعی الاسلام، ۲۳۱/۲؛ نفیسی، ۸۴۵/۲؛ لغت‌نامه...) و مجازاً به معنای گور، مقبره و مرقد آمده است (غیاث‌اللغات، نفیسی، همانجاها؛ برای تربت در معنای گور و مرقد و مقبره در متون و ادب پارسی، نک: حدود العالم، ۱۱۰، ۱۴۲؛ بیهقی، ۳۳۵؛ مسعود سعد، ۳۴۹؛ خاقانی، ۳۰۳، ۹۱۰؛ سعدی، گلستان، ۳۲، بوستان، ۱۸۰؛ حافظ، ۳۳۶).

در کتابهای فقه و حدیث شیعی روایتهای متعددی از قول پیامبر اکرم (ص) و دیگر امامان درباره اعتبار و ارزش معنوی و احکام و آداب ویژه مربوط به آن آمده است. بر اساس روایتهای مربوط به واقعه شهادت امام حسین (ع)، نخستین بار جبرئیل با دادن تربت سرخ رنگ کربلا به حضرت محمد (ص)، او را از شهادت امام حسین (ع) و ریخته شدن خون پاک او در سرزمین کربلا آگاه کرد (امینی، ۵۲؛ برای احادیث متواتر درباره این روایت، نک: همو، ۱۲۹-۵۲؛ بحرانی، ۱۲۴/۱۷-۱۳۱). در برخی از روایات تاریخی - مذهبی شفاخواهی از تربت حمزه، عموی پیامبر (ص)، و دیگر شهدا و صالحان در میان مسلمانان صدر اسلام رایج بوده است (برای نمونه، نک: سمهودی، ۶۹/۱، ۱۱۶، ۵۴۴/۲).

کاربرد تربت امام حسین (ع) در فرهنگ شیعی بسیار اهمیت داشته است و شیعیان برای ثواب، شفاخواهی، برکت‌زایی، زدودن ترس و دفع بلا یا رفع حوائج و... تربت کربلا را مقدس و متبرک دانسته، و آن را همواره نزد خود نگه می‌داشته‌اند (برای روایتهای مختلف درباره فواید تربت امام حسین، نک: ابن قولویه، ۲۷۸-۲۸۰؛ طوسی، الامالی، ۳۱۷، مصباح، ۷۳۲-۷۳۴، ۸۲۶؛ صاحب جواهر، ۱۶۲/۱۸). همچنین در برخی روایتهای شیعی ساختن تسبیح از تربت کربلا و به کار بردن آن برای ذکر و دعا بسیار نیکو و پرثواب شمرده شده است (مفید، ۱۵۰-۱۵۱؛

طبرسی، ۲۸۱؛ برای اطلاعات بیشتر درباره تسبیح تربت، نک: ۵، تسبیح؛ برای ترکیبات مهر خاک، مهر کربلا، مهر خاک کربلا، مهر تربت، مهر سجده و مهر نماز در متون و ادب فارسی، نک: آنندراج، ۴۲۱۹/۶؛ لغت‌نامه، ذیل مهر).

در برخی دیگر از احادیث شیعی کام برداشتن نوزادان با تربت سفارش و مستحب شمرده شده است (طوسی، الخلاف، ۷۰۶/۱؛ محقق حلی، ۳۰۰-۲۹۹/۱). از همین رو، در فرهنگ سنتی ایران رسم بود که کام (سَقّ) نوزادان را با تربت کربلا برمی‌داشتند، به این طریق که انگشت اشاره (سَبَّابه) آغشته به تربت را به دهان نوزاد می‌کردند و سَقّ او را به بالا فشار می‌دادند تا به باور خود راه دهان نوزاد باز شود (بلوکباشی، «زایمان»، ۶۶؛ نیز نک: اسدیان، ۲۵۲؛ رضایی، ۳۵۰) و از بلایا و امراض در امان بماند و سلامتش تا آخر عمر تضمین شود (شهری، ۱۵۷/۵؛ برای اطلاع از روش سق برداشتن نوزاد و سبب آن، نک: آنندراج، ذیل کام برداشتن؛ نیز نک: بلوکباشی، همانجا). فقرزدایی و افزایش درآمد و روزی از دیگر آثار و فواید تربت است که فقهای شیعی به آن اشاره دارند و نیز همراه داشتن تربت در سفر و حضر و خوردن مقداری از آن را سفارش کرده‌اند (برای نمونه، نک: ابن قولویه، ۲۷۷-۲۷۸؛ صاحب جواهر، همانجا؛ نراقی، ۱۶۳/۱۵).

در گذشته برخی از شیعیان ایران روز اول هر ماه برای ثواب و برکت بخشیدن به ماه کمی تربت کربلا می‌خوردند (هدایت، ۱۱۴). برخی از مردم ایران تربت کربلا را دوی هر دردی می‌دانند و برای شفای بیماران تربت یا آب تربت کربلا (آبی که اندکی تربت در آن ریخته باشند) به آنها می‌خورانند. گاهی نیز تربت را با باران نیشان (نک: لغت‌نامه، ذیل نیشان) می‌آمیختند و به بیماران می‌نوشاندند (بلوکباشی، یادداشتها). در زمان شیوع بیماری آبله در تهران قدیم، مردم چشم، گوش و زبان کودکانی را که آبله گرفته بودند، با تربت کربلا مهر می‌کردند. به این ترتیب که اندکی تربت در هر یک از گوشهای کودک و روی پلک چشم او می‌مالیدند و کمی هم روی زبانش می‌گذاشتند و به حق الله، حق محمد، علی، حسن و حسین سوگند می‌خوردند تا آبله بر این عضوهای بدن کودک آسیب نرساند. برای آسانی زایمان و تسکین درد زائو نیز به او آب تربت می‌دادند و با انگشت آغشته به آب تربت بر روی شکم زائو خطوطی رسم می‌کردند (شهری، ۴۹۱/۱، نیز نک: شاملو، حرف آ/۱۱۰، حرف ت، ۲۳۸-۲۳۹).

بر اساس منابع حدیثی و فقهی متواتر شیعی بهترین چیز برای سجده و نهادن پیشانی بر آن تربت است (ابن بابویه، ۲۶۸/۱؛ بحرانی، ۲۶۰/۷). برخی از فقها نیز سجده کردن بر تربت را موجب رقت قلب دانسته‌اند (مجلسی، ۱۷۷/۲). از این رو،

خود مهر و تسبیح تربت به ارمغان می آورند. برخی نیز مهر و تسبیح نذر مساجد و امامزاده‌ها می‌کنند (شهری، ۱۵۶/۵-۱۵۷، ۱۶۰-۱۶۲). از این‌رو، بازارها و دکانهایی برای فروش مهر و تسبیح در اطراف حرم امامان و امامزادگان بر پا می‌شود (شهری، همانجا).

برداشتن تربت امام حسین (ع) با وضو و غسل و به هنگام خواندن قرآن و بوسیدن و بر چشم نهادن آن تأثیر بیشتر و سریع‌تری در رفع مشکلات حوایج دارد (برای آداب و احکام تربت و روایتهای شیعی مربوط به آن، نک: ابن‌قولویه، ۲۷۹-۲۸۰؛ طوسی، مصباح، ۷۳۱، ۷۳۲؛ مقدس اردبیلی، ۲۳۶/۱۱).

مأخذ: *آندراج*، محمدپادشاه، تهران، ۱۳۳۶ش؛ ابن‌بابویه، محمد، *من لا یحضره الفقیه*، به کوشش علی‌اکبر غفاری، قم، ۱۴۱۴ق؛ ابن‌قولویه، جعفر، *کامل الزیارات*، به کوشش عبدالحسین امینی، نجف، ۱۳۵۶ق؛ اسدیان خرم‌آبادی، محمد و دیگران، *باورها و دانسته‌ها در لرستان و ایلام*، تهران، ۱۳۵۸ش؛ امینی، عبدالحسین، *سیرت‌نا و سنت‌نا*، نجف، ۱۳۸۴ق/۱۹۶۵م؛ بحرانی، یوسف، *الحدائق الناضرة*، قم، ۱۳۶۳-۱۳۶۷ش؛ بلوکباشی، علی، «آیین به خاک سپردن مرده و سوگواری آن»، *پیام نوین*، تهران، ۱۳۴۴ش، س ۷، ش ۹؛ همو، «زایمان»، همان، ش ۸؛ همو، یادداشت‌های منتشر نشده؛ بیهقی، ابوالفضل، *تاریخ*، به کوشش علی‌اکبر فیاض، مشهد، ۱۳۵۰ش؛ پورکریم، هوشنگ، «پاز، زادگاه فردوسی»، *هنر و مردم*، تهران، ۱۳۴۸ش، ش ۸۲؛ همو، «پاکده»، همان، تهران، ۱۳۴۳ش، ش ۲۷؛ همو، «سنگ‌مزارهای ایران»، همان، تهران، ۱۳۴۲ش، ش ۱۲؛ حافظ، دیوان، به کوشش رشید عیوضی و اکبر بهروز، تهران، ۱۳۶۵ش؛ *حدودالعالم*، به کوشش منوچهر ستوده، تهران، ۱۳۴۰ش؛ خاقانی شروانی، دیوان، به کوشش ضیاءالدین سجادی، تهران، ۱۳۵۷ش؛ داعی‌الاسلام، محمدعلی، *فرهنگ نظام*، حیدرآباد دکن، ۱۳۰۵ش؛ رضایی، جمال، *بیرجندنامه*، به کوشش محمود رقیعی، تهران، ۱۳۸۱ش؛ سعدی، بوستان، به کوشش نورالله ایزدپرست، تهران، ۱۳۵۶ش؛ همو، *گلستان*، به کوشش نورالله ایزد پرست، تهران، ۱۳۶۱ش؛ سمهودی، علی، *وفاء الوفاء*، به کوشش محیی‌الدین عبدالحمید، بیروت، ۱۴۰۴ق/۱۹۸۴م؛ شاملو، احمد، *کتاب کرجه*، تهران، ۱۳۷۹ش؛ شکورزاده، ابراهیم، *عقاید و رسوم مردم خراسان*، تهران، ۱۳۶۳ش؛ شهری، جعفر، *تاریخ اجتماعی تهران در قرن سیزدهم*، تهران، ۱۳۶۷ش؛ صاحب‌جواهر، محمد حسن نجفی، *جواهر الکلام*، بیروت، ۱۹۸۱م؛ طبرسی، حسن، *مکارم الاخلاق*، به کوشش محمدحسین اعلمی، بیروت، ۱۳۹۲ق/۱۹۷۲م؛ طوسی، محمد، *الامالی*، قم، ۱۴۱۴ق؛ همو، *الخلافت*، قم، ۱۴۰۷-۱۴۱۷ق؛ همو، *مصباح المتعجد*، بیروت، ۱۴۱۱ق/۱۹۹۷م؛ غیاث‌اللغات، غیاث‌الدین محمد رامپوری، به کوشش منصور ثروت، تهران، ۱۳۷۵ش؛ *لغت‌نامه دهخدا*؛ ماسه، هانری، *معتقدات و آداب ایرانی*، ترجمه مهدی روشن ضمیر، تهران، ۱۳۵۵ش؛ مجلسی، محمدتقی، *بحارالانوار*، بیروت، ۱۴۰۳ق/۱۹۸۳م؛ محقق حلی، جعفر، *المعتبر فی شرح المختصر*، قم، ۱۳۶۴ش؛ مسعود سعد سلمان، دیوان، به کوشش غلامرضا رشید یاسمی، تهران، ۱۳۱۸؛ مفید، محمد، *المزار*، به کوشش محمدباقر ابطحی، قم، ۱۴۱۳ق؛ مقدس اردبیلی، احمد، *مجمع الفائدة والبرهان*، به کوشش مجتبی عراقی و دیگران، قم، ۱۴۱۴ق؛ نراقی، احمد، *مستند الشیعه*، قم، ۱۴۱۸ق؛ نفیسی، علی‌اکبر، *فرهنگ*، تهران، ۱۳۴۳ش؛ هالیستر، جان نورمن، *تشیع در هند*، ترجمه آرمیدخت مشایخ فریدنی، تهران، ۱۳۷۲ش؛ هدایت، صادق، *نیرنگستان*، تهران، ۱۳۱۱ش. معصومه ابراهیمی

تُرْبَتِ جام، شهرستان و شهری در استان خراسان رضوی. **شهرستان تربت جام**: این شهرستان با ۸۱۸۵ کیلومتر ۲ وسعت، در شمال غرب استان خراسان رضوی واقع شده، و از شمال به

نمازگزاران سجده بر مهر تربت کربلا، ذکر با تسبیح تربت کربلا و همراه داشتن تربت را ثواب و بسیار مفید و نیکو می‌دانستند (شهری، ۱۵۷/۵). زنان خراسان نقش بستن شکل مهر تربت، تسبیح و پنجه را روی آش یا حلوای نذری، علامتی برای قبولی نذر و نیازشان می‌پنداشتند (شکورزاده، ۲۹). کشاورزان برخی جاها برای برکت‌زایی و پربارشدن گندم‌زارها خاک تربت بر مزارع می‌پاشیدند (بلوکباشی، یادداشت‌ها).

از تربت کربلا برای تفأل و استخاره نیز استفاده می‌کردند. مثلاً مردم لرستان برای پیش‌بینی فرجام کاری یا خوش‌یمنی و بدیمنی آن «فال و جب» می‌گرفتند، به این طریق که پس از گرفتن وضو کف دست راست را در تربت کربلا می‌زدند و از نوک انگشتان تا انتهای ساعد دست چپ را و جب می‌کردند (اسدیان، ۱۹۴).

همچنین رسم بود که پیش از چانه انداختن (تمام کردن و جان سپردن) فرد، خویشان نزدیک او در دهانش آب تربت می‌ریختند تا با تربت تطهیر شود و راحت جان دهد و اگر نتواند شهادتین را بر زبان آورد، به حرمت آب تربت نکیرین و شیاطین به او گزندی نرسانند. در تهران نیز رسم بود که به هنگام غسل و پیش از کفن کردن مرده، گلوبند و دست‌بند و انگشتری از تربت کربلا که نام ۵ تن بر آن حک شده بود، به گردن و دست و انگشت زن مرده می‌آویختند و دانه‌هایی از تربت روی چشمان و زبان اومی‌گذاشتند. به دست مرد مرده نیز تسبیحی از تربت می‌دادند، به این‌نیت که مرده از عذابها و فشار قبر در امان باشد (بلوکباشی، «آیین...»، ۷۳-۷۴؛ ماسه، ۱۴۶/۱؛ شهری، همانجا).

بر سنگ مزار نیز گاهی شکل مهر و تسبیح حک می‌کردند تا زهد و ایمان مرده را نشان دهند (ماسه، ۱۸۷/۱). پورکریم نقش و نگارهای روی سنگ مزارها را «نشانه زندگی انسانها و نمودار اندیشه‌های عامیانه» مردم دانسته است و نقش و نگار مهر و تسبیح، شانه، گل، برگ، و داس و... کنده شده بر روی سنگ مزارها را نشانی از زندگی، پیشه و کار و ایمان و مسلمانی متوفا دانسته است (برای وصف نقش و نگارهای سنگ مزار، نک: «سنگ...»، ۳۱-۳۹، «پاکده»، ۱۰، «پاز...»، ۲۹-۳۱).

تربت در مراسم مذهبی خوجه‌های اسماعیلی هند نیز کاربرد دارد. ذکر با تسبیح تربت کربلا پس از نماز و ذکر و دعا برای «شاه غریب میرزا» و روا شدن حاجات از جمله اعمال مذهبی اسماعیلیها ست. هر روز در جماعت خانه‌ها، پس از مراسم دعای بامداد و هر ماه در شامگاهان به هنگام برآمدن ماه نو فردی که «امام» خوانده می‌شد، اندکی آب تربت کربلا به هر نمازگزار می‌نوشاند (هالیستر، ۴۳۴).

زایران مرقد امام حسین (ع) و دیگر اماکن متبرک، معمولاً با